

6. Франко 1986 – Франко І. Листи 1886-1894//Зібр. Тв.: У 50 т. - Т.49.–
К., 1986.

SUMMARY

The article “Ivan Franko’s correspondence with Klementyna Popovych” analyses the writer’s epistolary heritage to K. Popovych as original critical essays in which it is expressed Franko’s point of view on the poetry, the way of writing in general and the social question about emancipation is decide. The poet’s letters are polyphonic and unfettered. There are different spheres in them – eventual, emotional and intellectual.

Марія Нікольченко

КОЦЕПТ “ЗАЙВОЇ ЛЮДИНИ” В ОПОВІДАННІ В’ЯЧЕСЛАВА ПОТАПЕНКА “ЧАРІВНИЦЯ”

Стаття присвячена творчості В’ячеслава Потапенка, літературний доробок якого досі є маловідомим широкому загалу читачів. У дослідженні аналізуються прояви непроминального світобачення автора, його оригінального стилю на матеріалі оповідання сільської проблематики “Чарівниця”.

Розглядаючи твори В.Потапенка під кутом зору естетичних пошуків доби, помічаємо, що він не відмовляється від селянської тематики: болючі проблеми українського села, трагедія особистості хлібороба на тлі складних соціальних обставин домінують практично в усіх надрукованих прозових творах письменника. Упродовж 1889 – 1902 років прозаїк виступав на сторінках “Зорі” та “Літературно-наукового вісника” з творами про село, і саме вони засвідчили появу в українському письменстві цікавого й талановитого письменника. Маємо на оці, зосібна, оповідання “Чарівниця”, “На нові гнізда”, “Перша карна справа”, “Злодій”, “Чабан”, де художньо змодельовуються життєві катастрофи звичайного селянина. У фрагментарних формах (“Чубатий”, “Над кручею”) в контексті селянської тематики белетрист фіксує змінність вражень, переживань, роздумів над природою людської душі, сенсом людського буття, прагнучи в такий спосіб викликати у читача відповідну реакцію, настрої. У зображенні українського села В.Потапенко творчо послуговується художнім досвідом Г.Квітки-Основ’яненка. Помічаємо це передовсім у відтворенні мовлення українського гречкосія, в елементах етнографічного побутописання тощо. З нагоди публікації нарису “Над кручею” в “Зорі” з’явилася невелика критична замітка, де творчість В.Потапенка оцінюється доволі образно: “Можна сподіватися, що сей молодий робітник придбає собі велику повагу межи читаючим людом рідної України, коли не занедбає своєї вдачі, або не похитнеться в своїх поглядах, не піде в найми

на чужу ниву, як пішло уже багато молодих сил, покидаючи рідну батьківську хатину за те тільки, що вона убога ... тому що маленька бджілка, міцно тримаючись свого вулику, іноді більше робить, ніж десять орлів..." [Петрусь 1889: 12].

Неначе на окремому полюсі з-поміж творів сільської тематики перебуває твір В.Потапенка "Чарівниця (Оповідання мого діда)", надруковане в п'ятому томі "Літературно-наукового вісника" за 1899 рік. Спектр проблем, порушений тут письменником, доволі широкий. Найголовніші з них – людяність, духовність, віра в людей, вірність і зрада. Упадає в око й проблема самотньої особистості, що через свою неординарність і несхожість із іншими виявляється зайвою в соціумі. Увиразнюється зазначена проблематика розробкою питань стосунків між чоловіком і жінкою, фатальності нерозділеного кохання.

Розповідь в оповіданні ведеться від першої особи, що надає зображуваному більшій достовірності, враження особистої присутності героя. Це – своєрідна рефлексія автора, його почуттєвий щоденник. Наратор у творі – молодий панич, що виступає не лише стороннім спостерігачем, а й активним учасником подій. Уже з перших рядків читач знайомиться з головною героїнею оповідання козачкою Марисею, хоча поки що й опосередковано – через характеристику іншими персонажами. Принагідно зазначимо, що такий прийом зображення дійової особи притаманний передовсім реалістичному літературному канону. Щодо завваженої стильової ознаки реалістичних творів, Д.Чижевський спостеріг: "В реалізмі починається поширення відомостей про об'єкт не шляхом порівняння, а через перехід до зображення походження об'єкта, до його розвитку, до його оточення; дівчина – не квітка, а дитина певного соціального класу; автор дає характеристику її оточення в дитинстві, її виховання, її раннього життя тощо. Через цю потребу подібних відомостей про дійову особу твору його рамки поширюються, і оточення стає іноді майже важливішим, аніж сам об'єкт" [Чижевський 1998: 9]. Так, в оповіданні "Чарівниця" В.Потапенко зосереджується на соціальному оточенні персонажів, розкриваючи в такий спосіб їхні характери, мотиви вчинків, життєві позиції.

Оповідач веде розмову з одним із жителів села: через діалог дізнаємося про незвичайну вдачу дівчини, яку люди на селі називають чарівницею. Із "чужих" слів змальовується і її портрет. Козачка Марися, героїня цього твору, виступає втіленням народних уявлень про вільну жінку, яка сама обирає власний спосіб життя. Письменник характеризує її так: "Старі люде говорили ... що вона божевільна, подруги величали її "Козир-дівка, вогонь-козачка", а парубки дали їй прізвище "Чарівниця": " - Там така дівчина, - казали вони, - пісню скласти, засміяти кого-небудь, прізвище притулити козакові – се діло Марисі. На гулянці всіх перещебече,

всякому рота затулить, а піде у танець – так повірте, столітній дід не витримає – піде садить гопака. – Одно слово: чарівниця, та й годі!..” [Потапенко 1899: 271-272]. Стає зрозумілим, що Марися – надзвичайно вродлива зовні, вправна, працьовита дівчина, чию неординарність односельці пояснюють втручанням демонічних сил: “...якби ви побачили, одні очі чого варті!.. Здається, рідного батька проміняв би за них! Як зорі блищать!.. А бровенята? Чорт їх бачив, де і хто їх малював такі! ... І скрізь вона перед веде!.. Почне жати, не доженеш. А страху у неї ані крапельночки! Нашу ріку ніхто човном не перепливе ... а чарівниця весла в руки - і вже на тім березі. Тільки й чуєш, як розлягається її чарівний спів... А співає!.. Причарує!...” [Потапенко 1899: 272]. Саме ця бурхлива річка зі скелею посередині згодом відіграє в житті героїні фатальну роль.

Люди захоплюються вродою й характером Марисі, проте замилювання межує з якоюсь ворожістю, адже всі хлопці на селі буквально божеволіють від дівчини, а вона ставиться до залицяльників байдуже, сміється з них, чим ще більше причаровує (“як та крутінь, позакручувала всім голови”). Жіноча частина громади ненавидить дівчину: “...у нас на селі є така баба Горпина, що всі чари знає...так вона божилася, що у Мариськи є хвостик, бо вона чарівниця” [Потапенко 1899: 273]. Складається враження, що жіноцтво не може вибачити героїні її природної краси й шляхетності натури, тому пояснює це магичністю.

Марися не місцева. Лише два роки прожила вона зі своїм старим батьком у цьому селі. А народилася, зі слів людей, десь понад Дніпром, на якомусь козацькому шляху, тому й увібрала в себе волелюбну сильну вдачу. Духовний світ дівчини розкривається не лише в її мовній партії, вчинках, а й через портретне зображення, сповнене образних порівняльних зворотів, що помітно ліризують і романтизують образ. Вияскравлюючи зовнішню красу героїні, письменник зображує її місячної ночі, що надає самій постаті Марисі справді магичної сили: “... се була чарівна краса, се була пишна квітка українського садку, се була розкішна стеблина вільного українського степу. Але у сій красі було щось справді чарівне, виявлялась якась-то сила таємного царства. Чорні, як вуголь, очі горіли якимось пекельним вогнем і сяяли діамантовим світлом з-під густих вій. Чоло її високе, лице повновиде, рум'яне. Ніс трохи грецький, як обточений, прямий; погляд відкритий, вільний – що твоя цариця” [Потапенко 1899: 274]. Завершується портретна характеристика козачки змалюванням її прекрасного тіла й довгої коси, що спадала на плахту. Коса дівчини тут не випадково порівнюється з гадюкою, адже саме коса пізніше відіграє в її долі згубну роль. Герой-оповідач порівнює Марисю з русалкою, яка впливла на берег погрітися проти місяця, а читач має можливість спостерігати неприховане захоплення автора героїнею, його замилювання красою дівчини-українки.

Тяжіння до відтворення неординарних характерів, незвичайних, утаємничених, загадкових ситуацій, як і метафоричність мови, що виявилися в цьому оповіданні, наближають стильову манеру В.Потапенка до романтичної. У цьому сенсі маємо підстави говорити також про властиву романтизмові увагу до особистості з демократичних низів, уснопоетичної творчості й етнографії. Водночас завважимо, що в “Чарівниці” простежується вплив на письменника поетики імпресіонізму. Маємо на оці, зосібна, близьку до імпресіоністської позицію оповідача – не “всезнаючого”, а впритул наближеного до душевних переживань персонажів. Окрім того, звертає на себе увагу застосування прийому контрасту, що досягається за допомогою колористичної деталі. Чорна коса на тлі червоної плахти Марисі сприймається як своєрідний натяк, попередження про неминучість трагічної розв’язки. Поза сумнівом, в аналогічних підходах неважко спостерегти творче засвоєння В.Потапенком традицій “школи” М.Коцюбинського.

Загадкова натура дівчини чи не найкраще розкривається під час її нічної розмови із паничем на березі річки. Дізнаємося, зокрема, про уподобання Марисі: із захопленням вона розповідає, як потай слухала українські пісні в супроводі бандури. Найбільше героїню збентежила козацька пісня, тому вона відламала гілку бузку й кинула її у відчинене вікно співакам. Кмітливий і гострий розум, дотепність дівчини виявляються в її мовній партії, пересипаній прислів’ями й приказками. Цікавлять Марисю й книжки, що їх вечорами читає ліричний персонаж. Найпаче вона прагне дізнатися, про що пишеться в книжках. Не залишають дівчину байдужою твори про кохання; вона жадібно слухає й емоційно реагує на прочитане. Сама ж Марися висловлюється проти розміреного плину життя, спокійного, “врівноваженого” кохання. Дівчина жадає пристрасті, бурхливого вияву почуттів, бо в ній кипить козацька кров:

“ - А кого б ти покохала? - Козака! – гаряче сказала вона. – Високого, вродливого, з чорним вусом. Сяде на коня – орел! Щоб, що є духу, розігнав свого коня, налетів на мене, ухопив мене на своє сиделечко і щоб щільно-щільно притулив до себе, щоб аж в очах потемніло, щоб спалив мене своїм поглядом, щоб я залилась, задушилась жагою кохання...” [Потапенко 1899: 276-277]. Оповідач переймається захопленнями Марисі, способом її мислення, тому намагається розгадати таємничу природу козачки і сам захоплюється нею. Тим часом він помічає, що веселість дівчини якась вимушена, нещира, прагне розгадати, що печалить дівоче серце. Марися ж у палкому пориві хапає збентеженого панича за руку й тягне до човна. Парубок вагається, проте, зачарований дівчиною, сідає в човен. Тут письменник знову наголошує на працьовитості козачки, її вправності у виконанні будь-якої роботи. Виявляється, що вона вмє й уміло керувати

човном – як не може навіть дорослий чоловік: “ - Де ти вивчилась гребти? - На Дніпрі. Батько за переправщика були. Я теж їм допомагала. Хороше! Вода несе тебе, як тріску, а ти керуєш веслом і летиш як пtiця. Гадюкою повзеш між порогами. Пролетів – твоє щастя, загавився, черкнув о камінь – раків годуватимеш, до водяника підеш, а він сердитий. А через те сердитий, що він закоханий у царицю Дніпра, а вона на старого і глянути не хоче, а він все одно залицяється” [Потапенко 1899: 277-278]. Марися правила байдаком як справжній чоловік, та, вирішивши трохи познущатися над паничем, підняла весла, й човен понесло на скелю посеред річки. Парубок перелякався не на жарт: “Човен несло як перо, що аж дух забивало, і несло прямісенько на скелю. Я так і заляк на місці... Холодний піт полявся по спині і мені здавалось, що я весь мокрий, що я вже у воді і несусь до водяника на снідання. А Марися аж заливалася, так реготалася. Я, хоч мені вже пішло на вісімнадцятий рік, трохи-трохи не розплакався, як школяр ... Ще хвилинка, і від нас нічого не залишиться” [Потапенко 1899: 279]. Покепкувавши над паничем, дівчина вправно вирівняла човен, пристала до берега й раптом якось несамовито почала цілувати свого супутника, ще дужче сміючись над ним. Тим часом із іншого човна за ними спостерігав козак Ілько. Заходилася сміхом Марися, гірко сміявся й Ілько, адже з ним дівчина проводила ночі біля цієї річки.

Після нічної прогулянки ліричний герой ледве прийшов до тями. Свій внутрішній стан під час повернення додому він змальовує експресивно, використовуючи влучні порівняння – біг, скакав, як заєць; трясся, як “хорт у дощ” і под. За деякий час хлопець усвідомив, що закохався в чарівницю, марив дівчиною, намагався зустрітися з нею. Письменник уводить у текст детальний опис переживань панича, прагне проаналізувати почуття, що зародилися в його душі до загадкової козачки. Прикметно, що плин ліричних роздумів героя оповідання поєднується часом із тонким гумором: “ - А що, справді, якби мені добути коня? Так я і їздити не вмю. Правда, я ще недавно їздив у бурсі, тільки не на коні, а на дерев'яній кобилі, і я сам на неї ніколи не сідав, а мене клали на неї і ... сипали березової каші ” [Потапенко 1899: 281]. Зустрітися ж із Марисею до кінця літа паничеві так і не судилося. Річ у тім, що дівчина почувалася зайвою з-поміж односельців, її вільна душа не могла при звичаїтися до їхнього способу життя, логіки мислення. Марисі не вистачало простору, тому в її мріях поставали безкрай степ, безмежне небо, справжній козак. Саме козак був для героїні істинним ідеалом, уособленням непідвладності, людської гідності, сміливості, сили й щирості почуттів.

Таким і вважався чарівниці коханий Ілько. Його перша опосередкована характеристика подається вже на початку оповідання вустами того ж селянина, який говорив про Марисю: “Нашу ріку ніхто човном не перепливе, хіба тільки один Ілько козак. Є у нас такий

приблуда, що й самісінького чорта окульбачить, такий відважний!..” [Потапенко 1899: 272]. Автор докладно не виписує зовнішності героя, “розсреджуючи” окремі штрихи в мовній партії Марисі. Одначе вже це свідчило, що саме Ілько є втіленням чоловічого ідеалу головної героїні. Справді, така гордовита, самодостатня людина, якою була Марися, могла поєднати свою долю лише з сильним і волелюбним Ільком. Тим часом панич усе частіше ходить до річки, де зустрічалися закохані. Його мета – побачити дівчину неодмінно. А щоб люди нічого не запідозрили, хлопець удає з себе рибалку, про що сам розповідає знову ж таки з гумором: “Одного разу сиджу я на березі, за каменем: закинув вудочку, а сам усе думаю про чарівницю. Карасі не клювали, як затялись. Цілий час я дивився, як той дурень, на поплавець, а він – ані з місця. Я сіпнув за вудлище, піймав гачок і плюнув з досади. Я так замислився, що замість нього прив’язав цвяха, та ще й великого. Отсе так! Отсе закохався у Марисю! Хоч би ніхто не побачив, а то засміють!” [Потапенко 1899: 281].

Трагічна розв’язка оповідання настає восени, коли на селі починають справляти весілля. Одного дня панич на березі річки побачив святково вбрану Марисю. Він сподівався, що дівчина чекає саме на нього, проте помилився. Дівчина зустрічалася з Ільком, який теж прийшов у святковому одязі, а стрічка на шапці свідчила про те, що він нині – молодий. Справді, в той день парубок мав ставати на рушник, та обраницею його була не Марися, а дівчина, яку висватали батьки. Чарівниця не хоче вірити в зраду: “ - Мене вже розлюбив? - Та й чудна ж ти людина! Розумієш: батько... мати... їх воля, а я що?.. Я тебе...- Кохаєш? Коли кохаєш – утечемо, зараз утечемо на Дніпро. Там воля, там рай – там наша доля! Ну!? Ілько мовчав та кусав свій вус...” [Потапенко 1899: 282].

Марися не йме віри, що гордовитий і волелюбний козак може проміняти палке почуття, пристрасть у коханні на сіре, буденне існування. Ілько ж не розуміє душевних поривань героїні. До того ж він боїться її темпераменту, тому обирає найлегший шлях – покинути кохану: “...ти якась така чудна дівчина, що й Господь тебе знає! Що ти за людина, так і не розберу!... Недарма тебе звать чарівницею...”. Парубок намагається виправдатися перед дівчиною, наголошуючи на власній шляхетності: “Я тебе не обезчестив, на те я козак, а не москаль! Але ж ти якась чудна! Я тебе і кохав, і лякався!..”. Марися з властивою їй емоційністю пояснює, що вбачала в Ількові справжнього чоловіка, козака, про якого мріяла, проте дарма. Її надії виявилися марними, а внутрішня сутність коханого – нікчемною: “А я тебе покохала, молилась навіть до тебе через те, що ти козак, а не баба, як усі тутешні козаки. Ти з Дніпра, гордовитий!.. Одним поглядом ти палив, причаровував до себе дівчат. Вони бігали за тобою, а ти, як орел, дивився на них гордовито. Через се я тебе покохала! А тепер

бачу, що і ти хочеш узятись за веретено! Бог з тобою!” [Потапенко 1899: 282].

Марися удає, що пробачає зраду, проситься на весілля, палко цілує коханого востаннє, бо ж дівоча гордість, сповідувані моральні принципи не дозволяють дівчині бути коханкою після його одруження. Збентежений поцілунком, Ілька сідає з Марисею в човен, щоб переправитися на той берег, де на молодого вже чекають бояри. Допливши до середини річки, дівчина раптово скочила й кинула обидва весла у воду; човен понесло прямо на скелю. Марися ухопила коханого в обійми й косою, схожою на змію, обмотала дві шиї: “ - Чарівниця! Чарівниця! Русалкою буду! Царицею стану! У водяника закохаюсь! На снідання йому йду! З Ільком вкупі! – божевільно голосила Марися, регочучись на всю ріку” [Потапенко 1899: 284]. Коли човен ударився об каміння, почувся крик Ілька й несамовитий сміх Марисі. А через деякий час оповідач побачив на плесі сиву шапку парубка та барвистий дівочий вінок.

Фінал “Чарівниці” практично повністю співпадає з прикінцевим епізодом оповідання П.Куліша “Гордовита пара” (люди помічають на воді вінок і шапку потопельників). Сюжетні ж колізії в обох творах різні. Герої Куліша – закохані Маруся й Прохір – усупереч одне одному одружуються з іншими, щоб потім, не витримавши розлуки, навіки поєднатися в одній домовині (надмірна гордість і запізніле прозріння стали причиною їх добровільного відходу з життя). У контексті романтичного світобачення обидва письменники порушують психологічну проблему трагічного непорозуміння закоханих, проте розв’язують її неоднаково. Кулішеві персонажі – це дві сильні, горді натури. У Потапенка ж справжню духовну міць виявляє лише дівчина. Самовіддане, безмежне почуття, що оволоділо Марисею, пробудження в ній пристрасті, зрештою, сміливість героїні – усе це не відповідало “приземленості” Ілька. І П.Куліш, і В.Потапенко зображенням почуття кохання, того, що воно зроджує в людині, послуговуються як засобом моральної характеристики й оцінки своїх героїв, їхніх стосунків, сили та багатства внутрішнього світу. Тим часом прозаїки по-різному інтерпретують відомий баладний мотив, що є основою їхніх творів. П.Куліш вустах оповідачки (підзаголовок твору – “Бабусине оповідання”) засуджує надмірну, “невиправдану” гордовитість, хоча не приховує й свого захоплення романтичними постатями закоханих. Натомість В.Потапенко виявив інтерес передовсім до тих духовних складових людського життя, що виникають спонтанно, до порогових миттєвостей в ньому – швидкоплинних і зчаста необ’єктивованих.

Чи не найпомітніше місце у відтворенні духовного світу головної героїні “Чарівниці” посідають описи її зовнішності, вдачі, прагнень і вчинків. Однак письменник приділяє значну увагу в оповіданні й опосередкованій та самохарактеристиці Марисі, як і інших персонажів.

Упадає в око тяжіння прозаїка до розгорнутих і емоційно насичених описів, широкого використання порівняльних зворотів, оцінних епітетів тощо. Мовні партії персонажів та оповідача теж емоційні, експресивно насичені. На загал, маємо підстави для висновку про органічне поєднання В.Потапенком реалістичної манери зображення дійсності з глибоко почуттєвим, імпресіоністичним малюнком, що має на меті відтворення миттєвих вражень, мінливості настроїв, неминучості трагічної розв'язки. У цьому творі, як і в низці інших, спостерігається переплетіння елементів різних стильових напрямів – романтизму, символізму, імпресіонізму, реалізму, що було характерним для багатьох письменників періоду зламу століть. Це виявляється насамперед у зображенні подій та осіб уривчастими, неначе розрізненими штрихами, що, проте, цілком відповідає авторському задумові, в розповіді не стільки власне про явище, скільки про ефект, враження, ним викликане тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Петрусь 1889 – Петрусь З. Замітки критичні. Нові українські книжки // Зоря. – 1889. – Число 1. – С. 12 – 13.
2. Потапенко 1899 – Потапенко В. Чарівниця (оповідання мого діда) // Літературно-науковий вісник. – 1899. – Том V. – Кн. 1-3. – С. 262 – 271.
3. Чижевський 1998 – Чижевський Д. Реалізм в українській літературі // Слово і час. – 1998. – № 2. – С. 8 – 13.

SUMMARY

The article is devoted to Vyacheslav Potapenko's creative work. The author proves that the writer's literary inheritance remains unknown to ordinary readers. The writer's original world outlook and individuality are analyzed in the novel "Charming Girl".

Олена Павленко

ПАРАДИГМА ПЕРЕВИСВІТЛЕННЯ: МІЖ ШЛЕЙЕРМАХЕРОМ І РІКЕРОМ

Стаття присвячена загально філософській проблемі перевисвітлення в художньому перекладі, що напрацьована у ранньому німецькому романтизмі.

Процес комунікації «автор-перекладач-реципієнт» розглядається з позицій герменевтики та рецептивної естетики шляхом взаємодії двох методів – дивінаційного та пояснювального. Авторка аналізує художній твір як інтенційний об'єкт, де процес пере висвітлення здійснюється через розуміння індивідуальності.